

О.А. Сурженко*

ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Актуальність дискусії щодо юридичної природи права інтелектуальної власності не втрачає свого значення, оскільки вагомим для України залишається питання належного правового регулювання відносин в інтелектуальній сфері. Особливої гостроти це питання набуває в сьогоденні, коли на порядку денному давно вже стоїть проблема інновацій і запровадження інвестицій в економіку України. Для ефективності цього процесу має бути не тільки законодавство високого рівня, зрозуміле європейським фахівцям, правникам та інвесторам. Не менше, а може, й більше значення, на наш погляд, слід приділяти усвідомленню цього питання, для чого мають провадитись вітчизняні глибинні наукові дослідження. Втім, в Україні цей сектор науки цивільного права залишається майже не освоєним. Наукові праці професорів О.А. Підпригори та О.О. Підпригори, а також О.М. Мельник, у яких висвітлюється загальна проблематика права інтелектуальної власності, фактично зводиться до обґрунтування пропріетарної теорії права інтелектуальної власності. Р.Б. Шишка присвятив своє дослідження авторським правам, а у працях І.І. Дахно йдеться, насамперед, про промислову власність.

Втім, без визначення основоположних засад права інтелектуальної власності, необхідних для належного законодавчого регулювання відносин у цій сфері, не обійтись. Тому ця стаття присвячена загальним питанням щодо правових засад інтелектуальної власності. При цьому визначимо, що сутність дискусії, яка триває навколо цього питання, зводиться до того, чим є право інтелектуальної власності та якої теорії доцільно додержуватися при його характеристиці як такого.

Розпочати висвітлення вказаної проблематики слід робити, виходячи з більш-менш неспростовних тверджень, положень та висновків. Ними є те, що право інтелектуальної власності є правом на результати інтелектуальної, творчої діяльності, які в установленому законом порядку визнані об'єктами правової охорони. Тобто, очевидно, що це право має свої специфічні об'єкти, які, в свою чергу, виникають у специфічних суб'єктів специфічними способами і породжують специфічні права.

Специфіка об'єктів права інтелектуальної власності полягає в тому, що вони є ідеальним ресурсом як певним досягненням людського інтелекту, який утримується на тих чи інших носіях. Тобто, хоч ці об'єкти не мають матеріальної природи, вони втілюються в тілесний вигляд, проте їх цінність як об'єктів права становить не тілесна оболонка, а її насиченість інтелектуальним змістом. Ці об'єкти не піддаються зносу, тобто вони не знижують свою цінність, особливо це яскраво простежується на об'єктах авторського права — творах науки, літератури та мистецтва. Чим більше часу минає з моменту їх створення, тим більшої цінності вони набувають. Об'єкти ж промислової власності можуть застарівати морально, оскільки науково-технічний прогрес постійно рухається вперед. Разом із тим деякі вчені вважають, що результат інтелектуальної, творчої діяльності взагалі не може бути об'єктом права, що це є умовною назвою¹.

Специфіка суб'єктів права інтелектуальної власності порівняно з речовим правом власності полягає в тому, що первинним таким суб'єктом може бути лише особа, чією творчою працею створено той чи інший об'єкти. Творчий характер діяльності, що покладається в основу виникнення

© Сурженко О.А., 2006

* доцент кафедри цивільного права Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук

¹ Мамиофа И. Азбука интеллектуальной собственности // Изобретатель и рационализатор. — 1992. — № 3. — С. 26.

і самого нематеріального об'єкта, і права на нього є настільки значущим, що можна навіть говорити про окреме право на творчість, яке має тільки фізична особа². Творчий характер діяльності по створенню інтелектуального продукту є першоосновою виникнення права на нього у певного суб'єкта (ст. 1 та ін. Закону України “Про авторське право і суміжні права”³). Так, якщо автору (розробнику, винахіднику) було надано допомогу, то хоч би вона істотно вплинула на отримання результату, але мала винятково технічний характер, інша особа, з боку якої висувуються відповідні намагання виступити в якості суб'єкта права інтелектуальної власності, такого права не набуде.

Специфічними способами виникнення об'єкта права інтелектуальної власності є його створення, як вже вказувалося, творчою працею, для чого особа має бути носієм знань, талановитою, мати, як відзначав Гегель, незалежний дух. І все це представляє собою її внутрішні якості, а не децю зовнішнє, однак вона може надати їм зовнішнього існування⁴.

Всі три названих аспекти характеристики права інтелектуальної власності є більшою мірою беззаперечними і, характеризуючи більш або менш глибоко цей феномен, практично всі науковці розкривають їх саме в такому ракурсі.

Цього не скажеш про *права, які виникають у суб'єктів* на вказані об'єкти внаслідок створення останніх творчою працею. Отже, від відповіді на питання про те, чи є ці права *специфічними*, можна наблизитися до відповіді на питання про юридичну природу права інтелектуальної власності. Розглянемо ці права більш детально, починаючи з можливості його ототожнення з правом власності (речовим правом).

Згідно з ч. 1 ст. 2 Закону України “Про власність”, право власності — це врегульовані законом суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження майном. Тобто вже в самому визначенні права власності вказується на його об'єкт, яким є майно, а отже, це право розуміється як майнове, речове. На підтвердження цього в ст. 42 названого Закону, в якій наголошується про законодавство України про інтелектуальну власність, встановлюється, що відносини щодо створення і використання об'єктів права інтелектуальної власності регулюються Цивільним кодексом України та спеціальним законодавством України. При цьому нічого не вказується, що на них поширюється і дія цього Закону. З цього неможливо слідує, що інтелектуальна власність врегульовується окремим законодавством. Водночас в ч. 2 ст. 13 вказаного Закону позначаються в якості об'єктів права власності громадян твори науки, літератури та мистецтва, відкриття, винаходи, корисні моделі, промислові зразки, раціоналізаторські пропозиції, знаки для товарів і послуг та інші результати інтелектуальної праці. Сама ж стаття має назву “Об'єкти права приватної власності”. Тоді логічно було б стверджувати, що названі в її ч. 2 об'єкти, як і речі, є об'єктами права приватної власності як речового права. Однак звертає на себе увагу, що в першій частині цієї статті використовується оборот “об'єктами права приватної власності є ...”, а в другій — “об'єктами права власності громадян ...”, тобто зникло слово “приватної”, яке замінено на “право власності громадян”.

Чи свідчить це про принциповий підхід українського законодавця на той час відмежувати право приватної власності (як речове право) від права інтелектуальної власності? Хотілося б так думати і додати на користь такого висновку те, що стосовно права колективної та державної власності такі об'єкти, як результати інтелектуальної праці, не називаються. Але надаючи системне тлумачення всього Закону України “Про власність”, можна стверджувати, що законодавець на той час не відрізняв правовий режим цих об'єктів, хоча позначаючи їх окремо, виходив із істотної їх відмінності від тілесних об'єктів.

² Шишка Р.Б. Охорона права інтелектуальної власності: авторсько-правовий аспект. — Х.: Вид-во Харківського ун-ту внутрішніх справ, 2002. — С. 8-116.

³ Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23.12.1993 р. в редакції Закону України від 11.07.2001 р. // ВВР. — 1994. — № 13. — Ст. 64; 2001. — № 43. — Ст. 214.

⁴ Гегель Г.В. Философия права. — М., 1990. — С. 102.

Такий підхід є поширеним і в науці, коли науковці стверджують, що право інтелектуальної власності — це право власності на зазначений об'єкт⁵. І основне, що слугує підставою їх ототожнення, є їхній зміст. На підтримку, як правило, наводиться ст. 41 Конституції України, яка проголошує, що кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Як видно, і в останньому випадку немає однозначного ототожнення цих прав, але зміст цих прав у Конституції надається узагальнено для речового права власності і для права інтелектуальної власності.

Хотілося б навести такий хоча й емоційний, але показовий довід, який використовується О.М. Мельник на підтримку характеристики права інтелектуальної власності як права власності. Так, нею зазначається, що “творець скульптури, живопису ніяк не може зрозуміти, чому він не має права власності на своє творіння. Столяр, який зробив собі стільця, — має право власності на нього, а поет, який написав вірші, права власності не має”⁶. Думається, що такий аргумент майже не потребує критики, бо сам за себе говорить. Творцві насправді байдуже, як юридично буде визначатися його право, головне — щоб воно було дієвим і надавало адекватні можливості та захист.

У той же час так легко відкидати схожість змісту речового права власності та права інтелектуальної власності не вийде, оскільки здаються дійсно наявними правомочності власника по володінню, користуванню та розпоряджанню в тому й іншому випадках. Однак лунають заперечення щодо неможливості володіти результатом інтелектуальної, творчої діяльності⁷. Дійсно, володіння як фактичне тілесне нахождение речі як таке було розроблено саме для тілесних об'єктів, а не до безтілесних речей. Так само з великим ступенем умовності може йтися й про володіння бездокументарними цінними паперами, яке вважається електронним записом. Очевидно, що це є спробою якомога більше утримати речову природу до тих об'єктів, які такої не мають.

Втім, ніяких заперечень проти наявності у суб'єкта права інтелектуальної власності прав на користування і розпорядження ним немає. Більш того, вони є близькими й за своїм змістом, хоча при бажанні можна й тут позначити на таку відмінність у користуванні об'єктами речовими й інтелектуальними, як використання перших на благо собі, а других — на благо суспільства. Дійсно, якщо заглибитись в суть, то користування інтелектуальним об'єктом повертається якраз протилежним боком порівняно з користуванням речами. Якщо речі мають корисні властивості для власника, завдяки яким вона й набувається ним, то інтелектуальні продукти самому власнику ні до чого. Він дбає про те, щоб результати його інтелектуальної праці стали суспільним надбанням. Дійсно, автор не пише книжку “в стіл” або “під сукно”, а хоче, щоб якомога більше читачів її прочитали. Так само художнику важливо, щоб його картини побачили і придбали (навіть, краще, якщо це зроблять музеї, ніж приватні особи). Що вже говорити про винахідника? Він практично не має коштів для освоєння винаходу і об'єктів, щоб в них втілювати права з патенту. Винахідники завжди “віддають” своє право іншим особам, які його використовують у виробництві.

⁵ Див., напр.: МIRONENKO Н.М. Договори в сфере науки и научно-технической деятельности // Матеріали Республіканської науково-практичної конференції 14-15 квітня 1992 р. “Концептуальні питання створення нового Цивільного кодексу України”. — К., 1992. — С. 91-93; Венгерок А. Правовой узел современности // Общественные науки и современность. — 1992. — № 4. — С. 29; Брукинг Энни. Интеллектуальный капитал. Ключ к успеху в новом тысячелетии. — СПб., 2001. — С. 33; Підпригора О.О. Проблеми правового регулювання інтелектуальної власності за законодавством України: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. — Х., 1999. — С. 12; Цивільне право України. Підручник. У 2-х кн. / За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. — К.: Юрінком Інтер, 1999. — Кн. 1. — С. 576 (автор — О.А. Підпригора); Мельник О.М. Проблеми охорони прав суб'єктів інтелектуальної власності в Україні. — Х.: Національний університет внутрішніх справ, 2002. — С. 106 та ін.

⁶ Мельник О.М. Вказ. праця. — С. 106.

⁷ Див.: Крижна В.М. Реалізація конституційного права на результати інтелектуальної діяльності // Конституція України — основа модернізації держави та суспільства. — Х., 2001. — С. 494.

Може, саме це послугувало підставою для тверджень деяких дослідників, що результати творчої діяльності взагалі не можуть бути об'єктами права власності, адже вони є надбанням усього суспільства?⁸

Щодо права розпорядження та права передання у користування об'єкта іншим особам, то вони здійснюються у більшості випадків в однакових формах не тільки стосовно речей, але і об'єктів інтелектуальної власності. Це договори. Проте і договори, що укладаються відповідно на користування або розпорядження таких різних об'єктів є різними.

Якщо власник речі передає її у користування, то укладаються договори найму, прокату, оренди (гл. 58, 59 ЦК України), а якщо творець передає у користування інтелектуальний продукт, то укладається ліцензійний договір, ліцензія (ст. ст. 1108-1111 ЦК України). Якщо власник речі намагається позбавитися права власності на неї, то він укладає договори купівлі-продажу, міни, дарування, довічного утримання, ренти (гл. 54-57 ЦК України). Якщо ж творець хоче зробити теж саме, то ним укладається договір про передання виключних майнових прав інтелектуальної власності або інший договір щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності (п. 5 ч. 1 ст. 1107, ст. 1113 ЦК України). При чому звертає на себе увагу те, що друга група договорів, хоч і має за мету припинення права інтелектуальної власності на об'єкт, але не називається договором купівлі-продажу і стосується лише майнових прав. Немайнові ж права в будь-якому разі залишаються за автором (винахідником тощо).

Як речі, так і об'єкти інтелектуальні можуть фігурувати у спадкових відносинах. Речі, звісно, передаються у порядку спадкування, а продукти інтелектуальної творчості як такі не успадковуються. Йтися може лише про перехід у спадщину майнових прав на ці об'єкти.

Отже, якщо з такого боку розглядати і порівнювати тілесні та інтелектуальні об'єкти, то стає очевидною й умовність твердження про те, що всі вони є товаром і, отже, об'єктами цивільного обороту. На побутовий погляд це так, але для правників стає ясным, що йдеться дещо про інше. Хоча зовні все бачиться так, що обертаються як речі, так і об'єкти інтелектуальної власності, які до того ж, є й ціннішим товаром. Іноді навіть говорять про ринок патентів, хоча останній уже ніяк не може визнаватися об'єктом обороту. Втім, американські вчені додержуються іншої думки. Так, наприклад, Лоренсом Р. Хефтером і Робертом Д. Літовицем вказується, що є чотири види чітко вирізняльної неосязної власності — патенти, товарні знаки, копірайти і секрети виробництва, які в сукупності позначаються як “інтелектуальна власність”⁹.

Тоді слід запитати, що ж насправді продається: об'єкти інтелектуальної власності, майнові права інтелектуальної власності, патенти і навіть речі, в яких втілено об'єкт права інтелектуальної власності? Думається, що правильною відповіддю буде другий варіант. Щодо останнього варіанта, то коли йдеться, наприклад, про продаж картини, то це буде звичайний договір купівлі-продажу тілесної речі, а якщо це буде відчуження промислового зразка, то тут має йтися про розпорядження майновими правами інтелектуальної власності. Адже в цьому випадку, як і в численних інших, знання, ідея, формула може існувати тільки в об'єктивному виді і може реалізуватися лише у матеріалізованій формі. І в такому разі, як правомірно зазначає А.Б. Венгеро, об'єкти інтелектуальної власності можуть виступати об'єктами речової власності¹⁰.

Позначення на відсутність істотних відмінностей між правом власності на речі і правом інтелектуальної власності і постулат про те, що результати інтелектуальної, творчої діяльності є об'єктами права власності, є надбанням пропріетарної теорії (від латинського слова: *proprietas* —

⁸ Див.: Мироненко Н.М. Указ. соч. — С. 42.

⁹ Права интеллектуальной собственности в Соединенных Штатах Америки / Составитель Э. Джонсон. — М., 2002. — С. 65.

¹⁰ Див.: Венгеро А. Правовой узел современности // Общественные науки и современность. — 1992. — № 4. — С. 29.

власність). Навпаки, доведення про перевагу відмінностей над схожими рисами речового права власності та права інтелектуальної власності послугувало підставою до пошуку іншої юридичної природи цих прав, що стало основоположним для різних теорій. При цьому основним “контрправом” стало виняткове право на використання результату інтелектуальної, творчої діяльності. Його прихильники вбачають в інтелектуальних об’єктах принципово іншу природу, яка, відповідно, потребує спеціального регулювання¹¹.

Думається, що не тільки є сенс в твердженні В.О. Дозорцева, що виключні права первісно мають свої видові ознаки, специфічний юридичний зміст, обумовлений властивостями цього об’єкта¹², а це бачення навряд чи є спростовним.

Між тим, стосовно винятковості як визначальної характеристики права інтелектуальної власності, то тут можна зауважити, що і речове право власності також характеризується як виняткове (наприклад, виключне панування над річчю¹³, виключна власність Українського народу — ст. 10 Закону України “Про власність” тощо). І хоча це й так, але найбільш виразно висловився класик, яким якраз і знайдені точні слова для виокремлення виключних прав саме інтелектуальної власності. Так, Г.Ф. Шершеневич вказував, що визначеним особам надається виняткова можливість здійснення визначених дій із заборонаю всі іншим можливості наслідування ..., ці права слід було б назвати виключними¹⁴. Тому здається вірним зазначення В.О. Дозорцева, що раніш було намагання поширити, хоча б зовні, на виключні права норми про право власності. Категорія виключних прав виступала “в згорнутому вигляді” і визначалася загальним змістом абсолютних прав, які діяли, враховуючи особливості об’єкта. Тому ця категорія ще не була розкрита в формально закріплених правомочностях. Однак поступово виключні права він називає ослабленими абсолютними¹⁵.

Таким чином, можна стверджувати, що поступово відбувається еволюція абсолютних прав, об’єктом яких є твори та інші результати інтелектуальної праці, які виокремлюються від інших абсолютних прав у групу, до складу якої належать виключні права.

¹¹ Див.: Дозорцев В.А. Понятие исключительного права // Юридический мир. — 2000. — № 3. — С. 4-11; Розенберг П. Основы патентного права США. — М., 1979. — С. 42; Сергеев А.П. Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации. — 2-е изд. — перераб. и доп. — М., 2001. — С. 13 та ін.

¹² Див.: Дозорцев В.А. Указ. соч. — С. 5.

¹³ Цивільне право України: Підручник. У 2-х т. / Під заг. ред. В.І. Борисової, І.В. Спасиво-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. — К., 2004. — Т. 1. — С. 305.

¹⁴ Див.: Шершеневич Г.Ф. Авторские права на литературные произведения. — Казань, 1891. — С. 70-71.

¹⁵ Див.: Дозорцев В.А. Указ. соч. — С. 6, 8.